

LA TORRE NÚMERO 13 DE LA FORÇA VELLA DE GIRONA (ANOMENADA TAMBÉ TORRE BOSCHMONAR). ALGUNES REFLEXIONS

JOSEP CASAS, DAVID VIVÓ I JOSEP M. NOLLA

Laboratori d'Arqueologia i Prehistòria. Institut de Recerca Històrica. Universitat de Girona

Resum

La torre número 13 del recinte de la Força Vella, coneguda també com a torre Boschmonar, conserva en el seu interior valuosos vestigis d'èpoques diverses. Aquí es localitza una portella que Serra-Ràfols considerà una poterna de la muralla romana i, no essent possible de cap manera, fou considerada com la boca d'una claveguera urbana. Una anàlisi acurada de les restes conservades serveixen per proposar una altra interpretació tot fixant-la en el temps: porta d'accés al primer nivell de combat de la torre reconstruïda al darrer terç del segle XIV, a partir d'un bastió de flanqueig carolingi.

Paraules clau: Muralls tetràrquiques, muralls carolíngies, muralls baixmedievals.

Abstract

The tower 13 of Força Vella area, also known as Boschmonar Tower, preserves inside valuable remains of several periods. Among them there is a small gate that Serra-Ràfols interpreted as a postern of the Roman walls and since it was impossible it was considered as the mouth of an urban sewer. A careful analysis of the preserved remains is able to propose another interpretation: we think it is the doorway to the first fighting platform of the rebuilt tower in the last third of 14th century from a Carolingian flanking bastion.

Key words:

Tetrarchical walls, Carolingian walls, Late Medieval walls.

INTRODUCCIÓ

Quan J. de C. Serra-Ràfols publicà la seva important recerca sobres les muralles antigues de Girona, esmentava, en parlar del tram occidental de

les defenses urbanes en un dels pocs indrets on era possible reconèixer-la, l'existència d'una suposada portella que s'integrava convenientment a l'obra de la muralla, que, tanmateix, no havia tingut ocasió d'estudiar en profunditat (Serra-Ràfols, 1927-1931, pàg. 72, fig. 110. També, Serra-Ràfols, 1942a, pàg. 119-120 i 134, amb gairebé les mateixes dades). No deixava de ser una interessant notícia que calia documentar amb més detall (fig. 1).

Acabada la Guerra Civil, tornà puntualment a treballar el tema de les muralles d'aquesta ciutat i explorà amb més intensitat aquella torre que portava el nom del propietari d'aquelles restes patrimonials, i en donà una descripció un xic més extensa (Serra-Ràfols, 1942b, pàg. 42). L'any següent, presentava el descobriment interessantíssim d'una possible porta romana aparentment encastada en el mur septentrional del castell de Gironella (Serra-Ràfols, 1943, pàg. 87-88) i tancava definitivament la recerca directa sobre aquestes qüestions.¹

D'aleshores ençà, l'existència a les muralles de la ciutat d'una portella d'època romana que donava a l'arenys del riu Onyar esdevingué un fet acceptat, un lloc comú, que calia afegir a les tres portes urbanes identificades fins aquell moment (per exemple, Nolla, 1987, pàg. 76-77).² Convé, però, recordar que ningú més l'havia vista, i si algú ho havia fet, no n'havia deixat notícia de cap mena.

Mes endavant, vam tenir ocasió d'accedir a l'interior de la torre gràcies a l'amabilitat de la senyora Conxita Boschmonar, vídua de Foix, des de casa seva, al número 23 del carrer de la Força³ (fig. 1). L'ocasió s'aprofità per fer-se

¹ Francesc Riuró, que col·laborà decididament i amb protagonisme en aquells treballs, complementa la informació considerablement. Recorda que Serra-Ràfols havia visitat el lloc l'any 1931 i que havia pres un seguit de notes. L'any 1936 envià aquell material a Riuró perquè ho convertís en plantes i alçats publicables. L'arqueòleg i dibuixant gironí li recordà que calia visitar el lloc i prendre més dades per poder acomplir correctament l'encàrrec (Riuró, 1995, pàg. 83). Pel que deduïm, la sala de la suposada portella era plena de runa i terra que ho emmascarava tot. Aquell mateix any, Serra proposà a la propietària la neteja del lloc a càrrec del projecte que dirigia per poder analitzar les restes i dibuixar-les sense noses (Riuró, 1995, pàg. 83-84). L'any següent (1937), Riuró li comentà per carta algunes qüestions sobre els dibuixos que estava fent, i el 25 de març li enviava el resultat enllestit de l'encàrrec (Riuró, 1995, pàg. 85). L'any 1941 tornaren a treballar a la torre número 13, tot acabant de buidar-la de runa. Van localitzar, en aquella ocasió, un amagatall d'armes de vers 1700 (Riuró, 1995, pàg. 88).

² Aleshores es coneixien la porta nord de la ciutat (Sobreportes), la de migdia o de l'Onyar i el portal Rufí. Podeu consultar sobre aquest tema, Nolla, 2010, pàg. 246-254.

³ Cal agrair, de tot cor, la seva amabilitat.

una idea aprofundida del conjunt, dibuixar la planta del recinte, els alçats de la muralla i, en detall, de la suposada portella que havia identificat Serra-Ràfols (fig. 2 a 4).

De la visita efectuada, de l'observació del lloc i d'aquells vestigis, ens va quedar clar que, de cap manera, podíem continuar acceptant que aquella obertura era d'una portella oberta al mur. S'obria directament a l'arenys del riu, al buit, amb un fort desnivell de més de 6 m, amb la qual cosa quedava clar que no podia ser una poterna (fig. 3, 4 i 6). Calia, doncs, trobar una altra explicació. Aleshores proposarem que es podia tractar de la boca d'una gran claveguera urbana d'època romana que, aprofitant el pendent natural de llevant a ponent, servia per desguassar les aigües pluvials i residuals (Nolla & Vivó, 2012, pàg. 65-66). I, tanmateix, el coneixement més aprofundit que ara tenim dels diversos recintes defensius de la Força Vella, i especialment del costat occidental, i de la planta de la ciutat romana ens han portat a estudiar novament la documentació aplegada amb resultats diferents que canvien la interpretació de la suposada poterna/claveguera i permeten replantejar l'evolució de tot aquell sector que dominava la gran torre.

EL LLOC

Correspon a l'interior de la torre número 13 de la Força Vella de Girona,⁴ aparentment medieval, que fins fa poc quedava amagada per un conjunt d'edificis que l'emascaraven (fig. 1 a 6). Fa uns quants anys, l'Ajuntament adquirí el petit habitatge que s'hi adossava pel nord, que finalment fou enderrocat,⁵ fet que deixà al descobert la cara septentrional d'aquell element de flaqueig i, al fons, la muralla occidental. Aquesta modesta intervenció va servir per definir clarament aquella torre molt dissimulada que, en l'aspecte actual, s'hauria de considerar obra durant les reformes del recinte de la Força Vella d'època de Pere el Cerimoniós, a partir de 1361.

Des de fora podem, però, observar dos moments clars en l'estructura defensiva, amb un primer moment de la torre disposada directament sobre la roca natural de calcària nummulítica, ben visible, amb algun bloc de gres d'aprofitament *in situ*, que ocupa la part de migdia de l'actual baluard, i un

⁴ Per la fixació i numeració d'aquestes torres, Canal et al., 2003, 107, fig. 15.

⁵ Núm. 44 del carrer de Ballesteries.

afegitó al costat nord (segona fase) (fig. 6).

A una altura considerable des de l'actual carrer de Ballesteries, uns sis o set metres, podem observar unes espitlleres que assenyalen un primer nivell interior de combat (fig. 3, 4 i 6). És allí precisament on es conserven indicis notabilíssims de l'estructura defensiva de la ciutat en diversos moments de la seva història, on Serra-Ràfols localitzà la hipotètica portella.

Hi ha al seu damunt dues sales superposades. En efecte, ocupen la torre, ara mateix, tres dependències que corresponen als tres antics nivells de combat, com assenyalen algunes sageteres (fig. 6). Els dos de més amunt estan incorporats a l'edifici com a habitacions en ús. El segon pis es troba al mateix nivell de l'actual carrer de la Força; el tercer, pel damunt, obre balcó a Ballesteries. El nivell inferior, el que ens interessa, correspondria al primer nivell de combat i és un espai marginal que no ha tingut un ús pràctic des de fa molts anys (fig. 2). Riuró ens recordava que era ple de runa i terra i que en buidar-lo es localitzà un amagatall d'armes de finals del segle XVII o principis del XVIII.⁶ Aquesta estança, amb dues espitlleres baixes obertes al mur de ponent, té forma lleugerament trapezoïdal, quasi quadrangular, amb una superfície global a l'entorn dels 20 m², dividida, de fet, per un sòlid mur de pedruscall i morter de calç d'uns 0,80 m de gruix, amb un esvoranc d'uns 0,60 m de llum, obrat cap a llevant, que ara posa en contacte els dos espais de la cambra, d'un xic més de 8 m² el septentrional (X), rectangular, i d'un xic més de 10 m² el meridional, més trapezoïdal (Y) (fig. 2). La paret de llevant de la torre correspon a l'antiga muralla urbana i només en l'àmbit Y es conserva la muralla tetràrquica que es disposà directament damunt del penya-segat que s'aboca uns 6 o 7 m aproximadament sobre el nivell de l'actual carrer de les Ballesteries. Es tracta d'un pany de muralla d'uns 4 m de llarg que reposa directament sobre la roca. Són visibles un màxim de sis filades amb altures uniformes entre, de baix a dalt, 0,42 m, 0,60 m, 0,40 m, 0,38 m, 0,38 m i 0,38 m. Fan de llarg entre 1,19 m, 1,10 m, 0,90 m, 0,86 m, 0,80 m, 0,70 m i mides més reduïdes de 0,50 m, 0,44 m, 0,36 m i alguns més de petits, de 0,22/0,23 m (fig. 3).

A l'àmbit X, de més al nord, es conserva la suposada portella, d'uns 1,10 m de llum i uns 1,80 m d'altura, obrat cada muntant amb cinc grans blocs sobreposats de 0,30/0,35 d'alt i entre 1,19 m i 1,49 m de llarg, i coberta amb tres grans carreus posats plans, de les mateixes característiques i

⁶ Vegeu nota 1 d'aquest mateix treball.

juxtaposats, d'uns 0,47 m d'amplada el primer (B), d'uns 0,77 m el segon (C) i d'uns 1,30 m de llargària. La part descrita s'integra perfectament dins del mur. Al davant, més enllà de la vertical de la muralla es disposen dos grans blocs d'aprofitament paral·lelepípedes fent de brancals, que conserven aquí i allí senyals d'un ús més antic, d'1,67 m d'altura per uns 0,50 m d'amplada, el de migdia, i d'uns 1,80 m per 0,60 m, el de tramuntana, i al damunt, fent de llinda, un altre gran bloc, parcialment retallat, d'uns 1,37 m de llarg i d'uns 0,39 m d'alt, amb un gruix d'uns 0,60 m. La paret meridional de l'estructura, a la segona filada des del sostre, va fer servir cinc petits blocs, també de gres, per aconseguir donar la mida necessària al carreu, un xic més curt, que ocupava aquest indret. Una filada horitzontal molt estreta, entre les filades 1 i 2, començant des de dalt, regularitzava la paret, fent-la de la mateixa altura que la del costat de tramuntana. Sens dubte, tot això com a conseqüència del material d'aprofitament que es féu servir (fig. 3, 4 i 5).

La suposada portella es troba perfectament integrada dins de la muralla d'aquest sector (X) que és ben diferent de la de l'altre àmbit (Y). El parament és de blocs petits majoritàriament de calcària sòlidament units amb morter de calç formant filades bastant rectes. Observant el conjunt, podem arribar a la mateixa conclusió que Serra: la suposada portella és unitària al mur on s'integra (fig. 3, 4 i 5).

POSSIBILITATS

En les breus notícies publicades sobre aquest conjunt, Serra-Ràfols recordava que les torres quadrangulars, que era possible identificar en el tram occidental de les defenses ciutadanes, haurien estat afegides en un segon moment a la muralla romana més antiga. Era una observació acurada, intel·ligent, que és parcialment certa. Dins de la torre número 13 a la qual va accedir (can Boschmonar), pogué constatar que l'antiga muralla constituïa el tancament d'aquell bastió defensiu per darrere (cara est). Allí, el mur cap a tramuntana presentava una obertura ben obrada i ben integrada, feta amb grans blocs de gres d'aprofitament, que ell considerà que era una poterna.

Des que vàrem poder accedir a l'interior de la torre quedava clar que, de cap manera, podia haver-ho estat i no pas per les mides i dimensions de l'obertura, sinó pel lloc on es trobava. Aquella suposada poterna donava directament al penya-segat sobre el riu, a molts metres de distància, cosa que no només era il·lògica sinó impossible. Però, si no era una portella, què

podia ser?

Vam proposar, després de reconèixer les restes, identificar l'obertura com la boca d'una claveguera urbana que hauria servit per desguassar preferentment l'aigua pluvial d'una bona part de la ciutat aprofitant el pendent natural interior. En aquest cas, poc importava que aboqués directament al riu des d'una altura notable. Era una proposta raonable que es podia acceptar sense gaires problemes. Però tampoc funciona. La portella i l'entorn no mostren cap indici de cobriments hidràulics (Nolla & Vivó, 2012, pàg. 66) ni de senyals de circulació continuada d'aigua, les mides són massa grans i no està en relació amb cap dels *decumani minores* de *Gerunda*, cosa que hauria estat imprescindible. Com podíem, doncs, interpretar-la?

En primer lloc, era determinant fixar estratigràficament aquella curiosa porta en relació amb tot el conjunt. Fer-ho, ens hauria d'ajudar a interpretar-la.

El fet de trobar-se ben integrada dins de la muralla del sector més septentrional, de petits macs calcaris, ens permetia descartar del tot una cronologia antiga. No podia ser de cap manera tetràrquica i, no cal dir, fundacional. Havent fet servir material d'aprofitament, ens obligava a proposar una datació més avançada.

Podria ser conseqüència de la gran reforma carolíngia que modificà substancialment les defenses occidentals de la ciutat incorporant-hi, per primera vegada, grans torres quadrangulars (Canal et al., 2003, pàg. 107-153; Nolla et al., 2008, pàg. 183-205)? Era una possibilitat a considerar, però ni la tècnica constructiva de l'estructura, amb blocs juxtaposats, ni la forma global, ni la manca d'indis de morter hidràulic ni l'insòlit avançament més enllà de la vertical de la muralla que en defineix l'accés, feien viable aquella possibilitat. Potser sí que caldria tornar, amb modificacions, a la vella proposta original. Podria tractar-se d'una porta interior de comunicació per accedir, des de dins de la ciutat, al primer nivell de combat de la torre. En aquest cas, hauríem de proposar amb tota versemblança una datació baixmedieval, del darrer terç del segle XIV quan s'iniciaren les reformes de l'antic recinte murat just abans de la construcció de les noves muralles que havien de protegir els barris extramurs de la ciutat (Iglesias, 2003, 60-62; Canal et al., 2010, 126-127).

Cal, però –i és fins a cert punt possible–, anar un xic més enllà en tenir a l'abast dades significatives que ens permeten conèixer un xic millor la gènesi i l'evolució del tram occidental de les muralles de la Força Vella. El descobriment, l'any 2003, de la torre número 12 (fig. 1), al núm. 26 del carrer de Ballesteries, tan ben conservada, va servir per reconèixer el volum

i la volada de les obres endegades pels constructors carolingis en un sector molt tocat (Nolla, Palahí & Vivó, 2004, pàg. 335-340; Nolla et al., 2008, pàg. 183-205). Quedava clara la voluntat de disposar els murs urbans no pas damunt del penya-segat que s'abocava a l'arenys de l'Onyar, com havien fet els constructors anteriors, sinó al davant i bastint a distàncies determinades poderoses torres quadrangulars de flanqueig per reforçar la potència defensiva d'aquest sector. Els indicis directes només havien permès, de moment, identificar-ne una amb tota seguretat –la número 12– (fig. 1), però era més que possible que també tinguessin aquest mateix origen les torres núm. 11, 13 i 14. Tal vegada serà possible provar-ho arqueològicament en un futur immediat. Ja hem indicat més amunt, en la descripció de la cara externa del bastió, l'existència visible, malgrat tot, d'una primera torre, més estreta, que s'hauria ampliat en una segona fase i que hauria acabat uniformitzant l'aspecte general del monument.

Amb tot aquest material a la mà, proposaríem explicar l'evolució d'aquest sector de la següent manera:⁷ no hi ha indicis, en aquest espai concret, de la presència de la muralla fundacional que podria haver desaparegut o que podria no haver existit mai en la forma que la coneixem en molts altres punts del circuit urbà. L'existència d'un penya-segat de notable altura hauria pogut fer innecessària la construcció d'un mur costós que podria haver estat de tova o, amb menys probabilitat, una palissada de fusta. Recordem que, justament en aquest lloc, tenia, aquella cinglera, una més gran altura. En canvi, s'ha conservat la muralla tetràrquica, però només en el tram més meridional de la torre (àmbit Y), tal com s'ha comentat anteriorment. La torre obrada amb posterioritat (núm. 13) significà la seva salvaguarda (fig. 6). En efecte, en adossar-se exteriorment, hom féu servir de mur de fons la vella muralla que hauria quedat preservada. I justament en aquell punt, on s'iniciava la caiguda del penya-segat, es degué situar el primer nivell de combat, sobre un farciment que no ha estat explorat.⁸ El límit septentrional d'aquesta torre se'ns dibuixa exteriorment i coincideix amb la sòlida paret que separa els àmbits X i Y. La façana occidental de la torre podria haver tingut, en aquell primer moment, una amplada a l'entorn dels 4,5 m i una projecció exterior

⁷ Convé recordar que es tracta d'una explicació hipotètica amb dades ben fonamentades i d'altres de només indirectes. Tanmateix, té la virtut d'explicar coherentment els fets i de coincidir, en molts punts, amb moltes dels fets que tenim més ben establerts.

⁸ Almenys no en tenim cap constància.

d'uns 7 m. Les reformes posteriors, contundents, impedeixen saber-ne més coses. Queda clar que hauria format part de l'obra carolíngia de finals del segle VIII. L'accés, tal com passa en algunes altres torres d'aquell moment, es realitzaria des del nivell superior a través d'una trapa i una escala de mà.⁹

La llarguíssima etapa de pau, entre principis del segle XI i 1285, podria ajudar a explicar agressions puntuals i descurança devers el bastió que potser també va rebre els efectes del setge croat. O potser no. Quan Pere el Cerimoniós manà pressa als gironins per refer i ampliar les defenses urbanes, aquestes tasques afectaren contundentment totes les torres del recinte de l'actual Força Vella, entre les quals la número 13. Fou refeta a consciència i ampliada considerablement. L'aspecte actual, sobretot l'interior, és d'aquell moment. Només s'explica la portella, integrada dins d'un mur completament refet, en aquesta etapa, quan podia servir per a alguna cosa, per entrar i sortir, des de dins, del primer nivell de combat d'aquella nova torre. Serràfols tenia raó, només havia errat la cronologia.

BIBLIOGRAFIA:

- CANAL, J., CANAL, E.; NOLLA, J. M., i SAGRERA, J. (2003). *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*, Girona (Història urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 5).
- CANAL, J., CANAL, E.; NOLLA, J. M., i SAGRERA, J. (2010). *Atlas d'història urbana de Girona. Segles VII aC-XVI*, Girona.
- IGLÉSIAS, D. (2003). *Les muralles de Girona. Dels orígens a l'enderrocament*, Girona (Col·lecció Patrimoni Cultural 4).
- NOLLA, J. M. (1987). *Girona romana. De la fundació a la fi del món antic*, Girona (Quaderns d'història de Girona).
- NOLLA, J. M.; PALAHÍ, L., i VIVÓ, D. (2004): *Carrer de Ballesteries, núm. 26 (Girona). La torre carolíngia*, "Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona", La Bisbal d'Empordà, pàg. 335-340.
- NOLLA, J. M. i VIVÓ, D. (2012), *Gerunda: les muralles*, "Parva Gerunda" (a cura de D. Vivó, L. Palahí i J. M. Nolla), Girona, pàg. 49-69 (Col·lecció Història de Girona, 48).
- NOLLA, J. M., PALAHÍ, L.; SAGRERA, J.; SUREDA, M.; CANAL, E.; GARCIA, G.; LLOVERAS, M. J., i CANAL, J. (2008). *Del fòrum a la plaça de la Catedral. Evolució historicourbanística del sector septentrional de la ciutat de Girona*, Girona (Història Urbana de Girona. Reconstrucció cartogràfica, 8).
- RIURÓ, F. (1995): *Crònica de cinquanta anys d'activitat arqueològica*, "Quadern de Treball", 8 (Girona), pàg. 75-111.

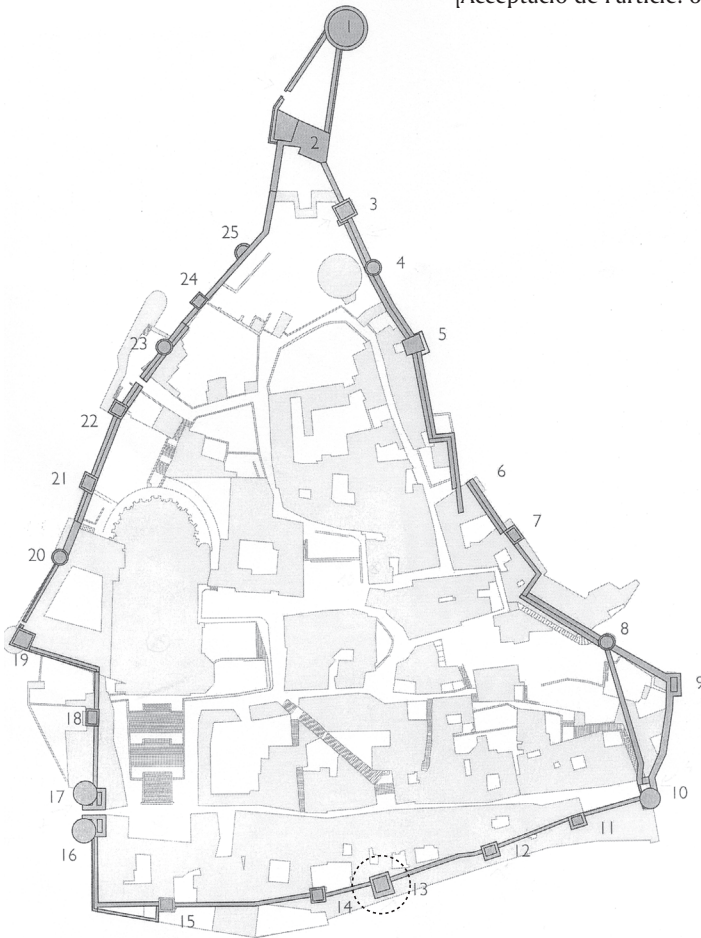
⁹ Canal et al., 2003, pàg. 132-135, fig. 44 i 46.

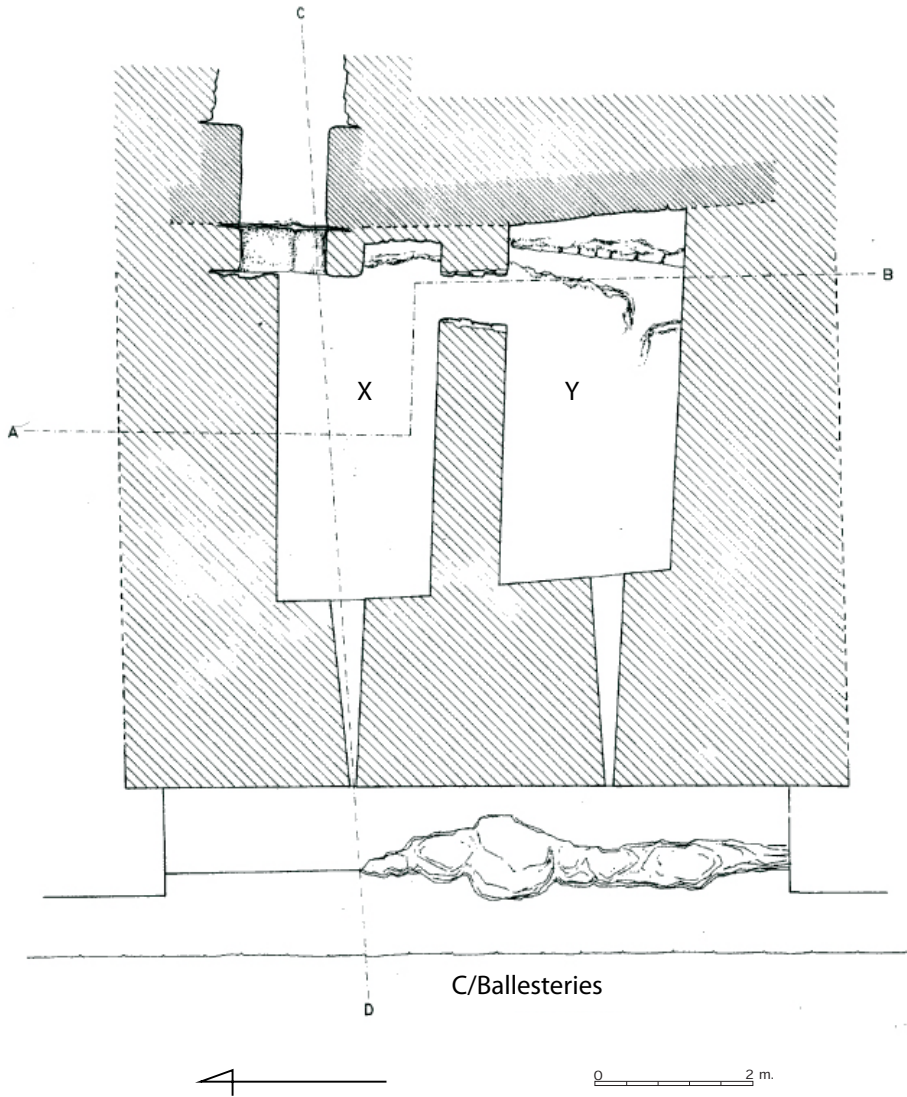
- SERRA-RÀFOLS, J. de C. (1927-1928): *Les muralles ibèriques i romanes de Girona*, "Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans", VIII (Barcelona), pàg. 69-85, amb una planta inserida sense numeració.
- SERRA-RÀFOLS, J. de C. (1942a): *El recinto antiguo de Gerona*, "Archivo Español de Arqueología", 15 (Madrid), pàg. 114-135.
- SERRA-RAFOLS, J. de C. (1942b): *Excavaciones en Gerona*, "Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales, 1941", II (Madrid), pàg. 42.
- SERRA-RÀFOLS, J. de C. (1943): *Excavaciones en las murallas romanas de Gerona*, "Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales, 1942", III (Madrid), pàg. 87-88.

[Recepció de l'article: 23-1-2014]

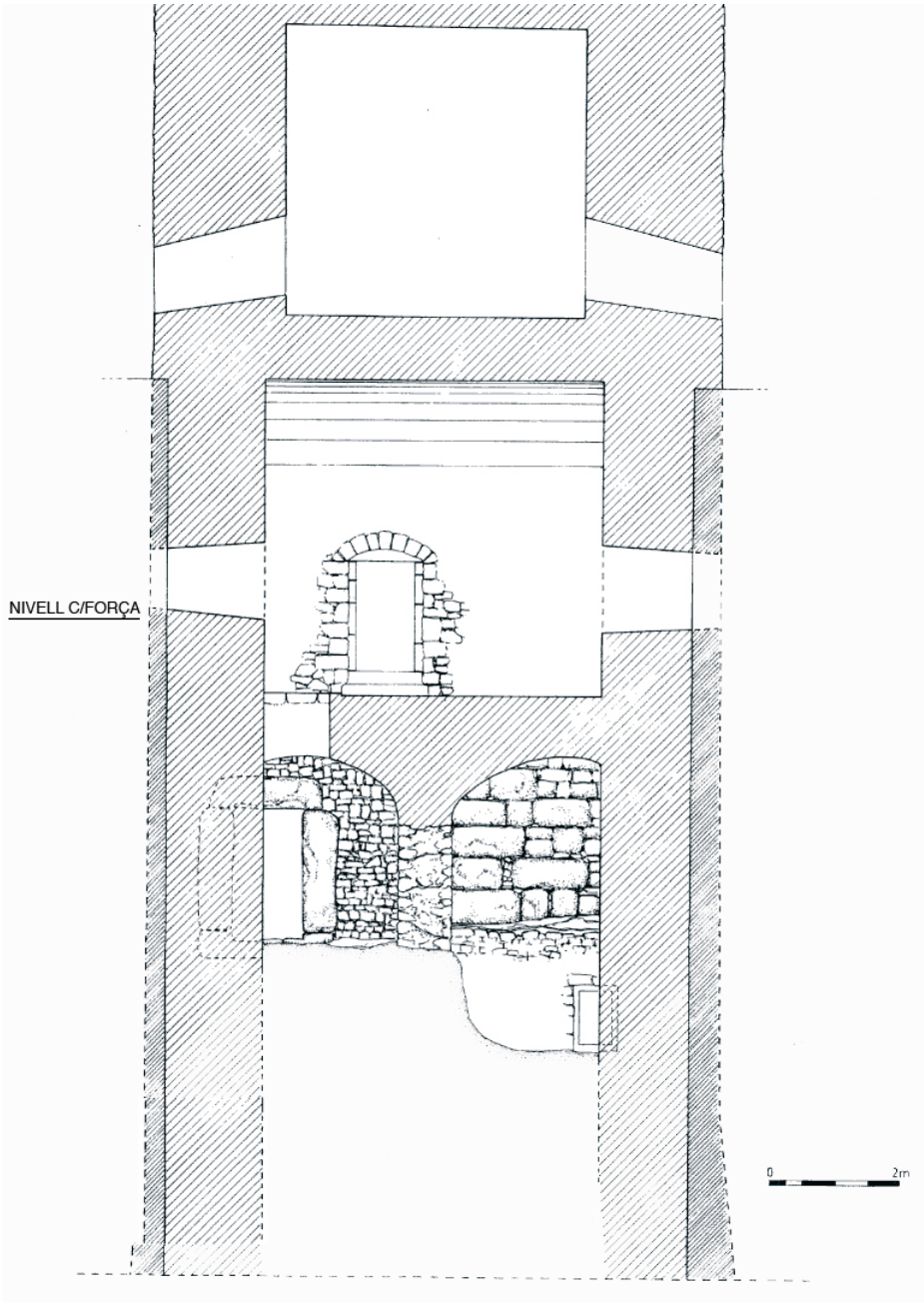
[Acceptació de l'article: 6-5-2014]

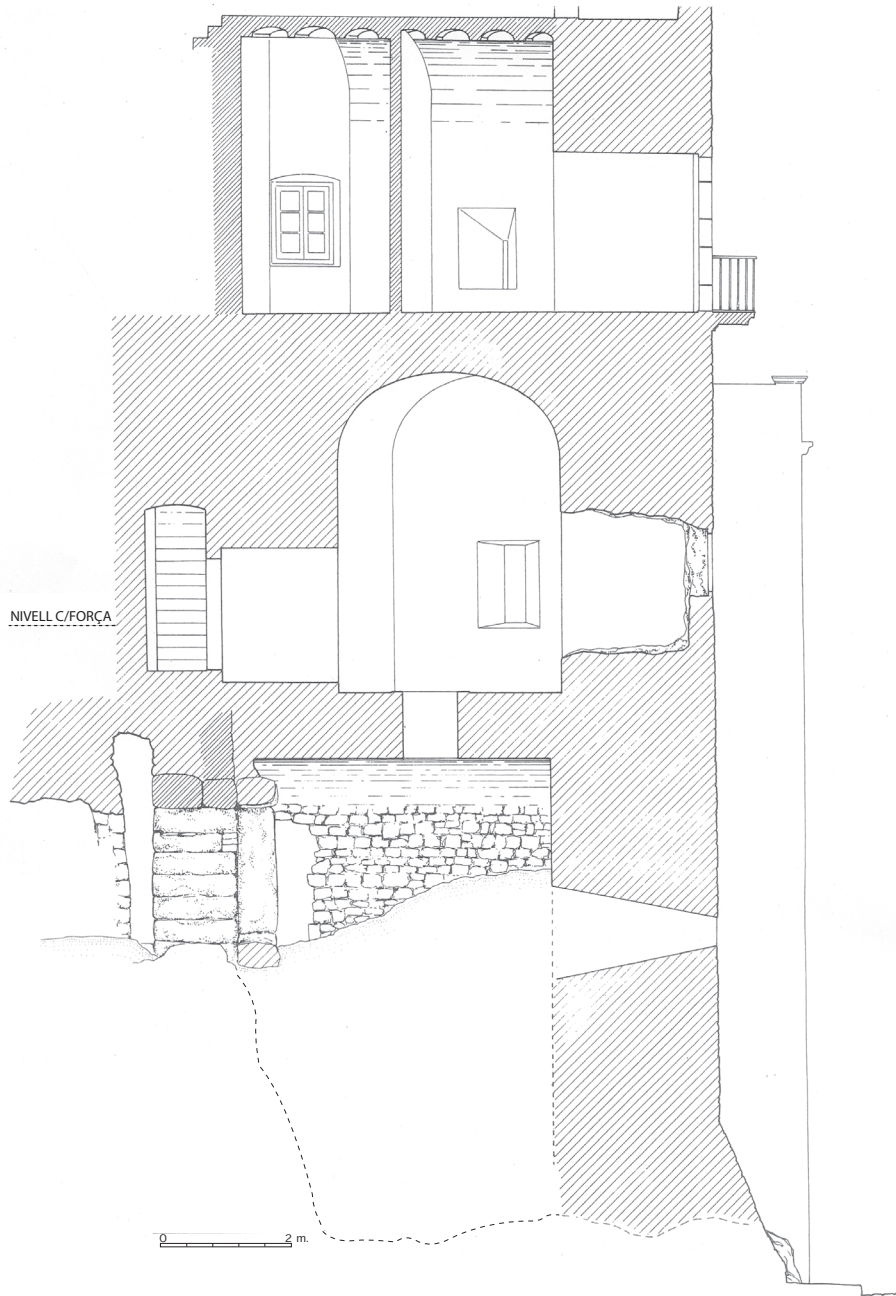
1.- Planta general de la Força Vella. S'indiquen els números de les torres i s'assenyala amb un cercle la torre número 13 (o Boschmonar).

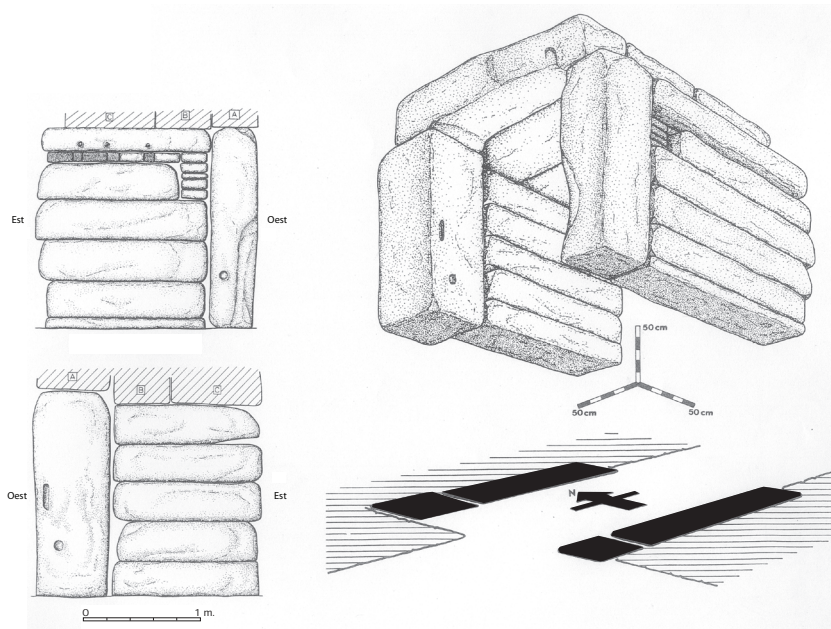
2.- Planta general de la torre número 13 a l'altura del primer nivell de combat. S'assenyalen els àmbits X i Y i les seccions A-B i C-D

3.- Torre número 13. Secció A-B (nord-sud). En el primer nivell de combat es pot observar a la dreta la muralla tetràrquica, i a l'esquerra, la portella.

4.- Torre número 13. Secció C-D (est-oest), amb la disposició de la portella.

5.- Portella de la torre número 13. Alçats i restitució axonòmica.

6.- Torre número 13 des del nord. Estat actual. S'observa a la part central la línia de l'afegit de l'ampliació de la torre.

